

עבודה בגמרא והלכה
כחלק מהבגרות בגמרא
ישיבת מקור חיים

הנושא: הגדרת רגע המוות

מגיש: יחיאל מרדכי אורן

תוכן העניינים

- מבוא 3
- עיון במקורות 4
- (a) גמרא וראשונים 4
- (b) אחרונים 5
- (i) שיטתו של ר' משה פיינשטיין 6
- (ii) שיטתו של ר' שלמה זלמן אויערבך 10
- סיכום ומסקנה 14
- היבט רפואי 15
- רשימה ביבליוגרפית 17

מבוא

השאלה העיקרית, שבה צריך לדון לגבי רגע המוות, היא השאלה מהם האיברים החיוניים לחיותו של אדם. הלב הוא איבר חיוני ביותר לכל הדעות. אם נפסקה פעולת הלב, האדם מת בוודאות. השאלה העומדת בבסיס המחלוקת, היא האם חשיבות המוח שווה לחשיבות הלב, או לא. שאלה זו היא מהותית, מכיוון שבמקרים של מוות מוחי¹, מוח האדם מת לגמרי, אך ליבו עדיין פועם בשל החיבור למכשירים. אם כן, במקרה כזה, האם ניתן לקבוע את מות האדם, או שאי אפשר, בשל המשך פעילות הלב. דיון זה אינו נמצא כמעט בגמרא, בגאונים ובראשונים, בשל הסיבה הפשוטה שבזמנים הקדומים, השאלה לא הייתה קיימת, מפני שעם האמצעים של התקופה ההיא, לא הייתה להם דרך להשאיר את ליבו של אדם עם מוות מוחי פועם, ולכן לא הייתה מציאות כזו של "מוות חלקי". אך באחרונים, ובפרט ב-50 השנים האחרונות, שאלה זו היא סלע מחלוקת בין גדולי הרבנים של העת. ולכן, מרבית העבודה תהיה מבוססת על האחרונים. שאלה זו עלתה במאה האחרונה בעקבות השאלה האם מותר לבצע השתלת לב², מפני שלכאורה, אם צריך מוות של הלב, אזי לקיחת לב מהתורם הנמצא במוות מוחי תהייה בגדר רצח מוחלט! אך אם המוות נקבע במוות המוח, ניתן יהיה לקחת את הלב מהתורם שכבר מת מוות מוחי, ואז יהיה זה בסדר גמור.

שאלת המחקר שלי היא:

בעיון במקורות, ובהסתכלות רפואית, איך נראה לפסוק למעשה?

¹ הכוונה אינה למוות קליני, שהאדם שקוע בתרדמת ארוכה בעקבות נזק שאינו בלתי הפיך. הכוונה היא למוות מוחי, שבעקבות נזק בלתי הפיך בגזע המוח נוצר נמק, והמוח מת. ההבדל הפרקטי בין השניים, הוא שבמוות קליני ישנה נשימה עצמאית, מפני שהקשר של המוח עם שאר הגוף קיים, לעומת מוות מוחי, שהקשר נותק, ולכן היפוקסיה מוחית היא בלתי נמנעת בלתי הפיכה.

² לא ניתן לקחת תרומה של לב מאדם שליבו מת. כדי שהשתלה תעבוד, זקוקים ללב שעדיין פועל בצורה תיקנית.

אם כן, המציאות היחידה שבה ניתן לקחת לב מתורם בלי להרוג אותו, היא תרומה מאדם הנמצא במוות מוחי, שלכאורה הוא אינו חי, אך ליבו עדיין פועם.

עיון במקורות**גמרא וראשונים**

המקור המרכזי בגמרא, לגבי קביעת המוות, אותו מצטטים כל הראשונים, הוא במסכת יומא, דף פה עמוד א הגמרא שם מדברת על אדם שנקבר במפולת ביו"ט. ואם הוא מת, אסור לחלץ אותו ביו"ט. הגמ' מנסה לברר עד כמה בודקים אם אדם חי.

" תנו רבנן: עד היכן הוא בודק? עד חוטמו, ויש אומרים: עד לבו...אמר רב פפא: מחלוקת ממטה למעלה, אבל ממעלה למטה, כיון דבדק ליה עד חוטמו - שוב אינו צריך, דכתיב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו."

מסביר רשי:עד חוטמו- ואם אין חיות בחוטמו, שאינו מוציא רוח - ודאי מת, ויניחוהו. אמר רב פפא מחלוקת מלמטה למעלה - מחלוקת דהנך תנאי, דמר אמר: עד לבו, ומר אמר: עד חוטמו, מלמטה למעלה שמוצאו דרך מרגלותיו תחלה, ובודק והולך כלפי ראשו, דמר אמר: בלבו יש להבחין, אם יש בו חיות, שנשמתו דופקת שם, ומר אמר: עד חוטמו דזימנין דאין חיות ניכר בלבו, וניכר בחוטמו."

הגמרא מביאה שתי דעות איך בודקים אם האדם חי.

1. בודקים ע"פ האף של הפצוע, אם נושם או לא, ואם אינו נושם- האדם מת.

2. בודקים אם הלב פועם, ואם הוא אכן פועם, הוא עדיין בחיים. לדברי רב פפא, המחלוקת היא רק במקרה שמתחלים לבדוק מלמטה (כלומר מהלב), ואז השאלה היא, אם מרגישים שאין לאדם דופק, האם צריך להמשיך לבדוק אם יש נשימה או לא, מפני שאחת הדעות היא שלפעמים פעימות הלב חלשות מכדי שניתן יהיה להרגיש אותם, אך עדיין יש נשימה, הדם אינו חי. הדעה השנייה אומרת, שאם אין פעימות לב, בוודאי שאין נשימה.³ אך, במקרה שבדק קודם וגילה שאין נשימה, לא צריך לבדוק לב, מפני שזה הקריטריון לחיים, ואפילו אם יש דופק, אינו חי.⁴ אם כן, לדעת הגמרא, הנשימה היא הקריטריון הברור ביותר לחי, והמחלוקת היא רק אם פעימת הלב הוא קריטריון אמין באותה מידה או לא.

המאירי⁵, השוע⁶, והרמב"ם⁷, פוסקים כמי שאומר שגם אם הלב אינו פועם, צריך לבדוק עד החוטם.

אם כך, נראה לומר שלמסקנת הגמרא (ע"פ הראשונים) אדם שאינו נושם בכוחות עצמו הוא מת.

³ ככלל, אם אין דופק, אין צורך לבדוק נשימה, מפני שאם אין דופק ישנו מצב אחד בלבד שבו יהיו נשימות. מצב זה הוא GASPING- שלוש נשימות אינסטיקטיביות רגע לפני המוות (כשכבר בכל מקרה אי אפשר להציל את האדם)

⁴ אמנם אדם שאינו יכול לנשום לבד הוא מת, אך יש חשש שדבר זה הוא זמני בלבד, בשל כשל זמני בריאות. למשל שאנשים מאבדים הכרה, במרבית הפעמים לא תהיה להם נשימה. אך למרות זאת, ניתן במקרים רבים להציל אנשים אלו. ולכן, לפחות מבחינה רפואית, יש צורך לבדוק דופק בכל מקרה.

⁵ בית הבחירה למאירי מסכת יומא דף פה עמוד א

⁶ שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכט סעיף ד

⁷ רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה יט

אחרונים

בחוברת "המעין"⁸ שיצאה בניסן תשנ"ה, כתב הרב יהושע נויבירט דברי הספד על הגאון ר' שלמה זלמן אויערבך (להלן הגרשז"א):
בין יתר דברו הוא כתב⁹:

"בשנים האחרונות הייתי עד למחלוקת גדולה בעניין מוות מוחי, עם כל הכרוך לזה. הגרשז"א אויערבך זצלה"ה נתן פסקו, והיה מי-שהו בחו"ל שחלק עליו, כאילו בשם בעל האגרות משה. הרב אויערבך זצלה"ה לא היסס ודחה את דברי החולק ויש ללמוד את דברי האגרות-משה בתשובה לנכון, ונמצא בדיוק ההיפך ממה שנאמר בשמו..."

הרב נויבירט טען שלא רק שהגרשז"א פוסק שמיתת המוח אינה מיתה, אלא שאף הרב משה פיינשטיין (להלן הגרמ"פ) סובר כמוהו, ושמי שטוען שהגרמ"פ אומר שמיתת המוח נחשבת למיתה, מסלף את דבריו.

בחוברת "המעין" של חודש טבת תשנ"ו, פירסם הרב משה דוד טנדלר, חתנו של הגרמ"פ זצ"ל, תגובה לדברים הנ"ל תחת הכותרת "עמדת הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל בעניין מוות מוחי". בהערה של מערכת "המעין" בעמוד הראשון של התגובה נכתב:

"מערכת המעין מצטערת על מה לשונות של גנאי במאמר הנ"ל (של הרב נויברט) שהיו מכוונים כנגד הרב משה דוד טנדלר שליט"א"

בתגובתו, עמד הרב טנדלר על כך שהוא מיצג נכונה את עמדתו של הגרמ"פ בעניין הגדרת המוות והשתלת איברים.

בחלק זה של העבודה, אנסה מתוך עיון בתשובות ה"אגרות משה", להשיב על השאלה מה היא דעתו של הגרמ"פ בתחום, מהי דעתו המדויקת של הגרשז"א, ולענ"ד מי מהם צודק.

⁸ המעין, מוסד יצחק ברייער של פועלי אגודת ישראל בעריכת יונה עמנואל
⁹ בעמ' 3

שיטתו של הרב פיינשטיין

התשובה הראשונה¹⁰ של הגרמ"פ בנושא, נכתבה בי"ט תמוז תשכ"ח לרב יצחק יעקב וויס¹¹.
התשובה ארוכה מאוד וכוללת 4 חלקים, אך עיקר דבריו נמצאים כבר בחלק הראשון.

"כי שתילת הלב שהתחילו הרופאים לעשות בזמן האחרון הוא רציחת שתי נפשות ממש, שהורגין בידים את מי שלקחו ממנו הלב כי עדיין הוא חי לא רק ע"פ דיני התורה שנמסר לנו חשיבות מיתה, אלא אף לדברי הרופאים שיש מהם שמגידיים האמת אומרים שעדיין הוא חי, אבל מצד רשעותם אין חוששים לחיות זה שלו שהוא רק חיי שעה ואף חיי ימים. וגם הורגים בידים מחיים ממש של הרבה שנים ולפעמים אף עשרות בשנים את החולה במחלת הלב, כי ידוע שהרבה חולי הלב מאריכין הרבה ימים ושנים, ובזה שנוטלין ממנו לבו ומשתילים בו לב של איש אחר הא כולם מתו בזמן קצר רובן בזמן של שעות, וקצתם מתו בימים מועטים, ואף האחד שבאפריקא שעדיין אף שעברו ערך ששה חדשים הוא חי, כבר הסכימו לפ"מ ששמעתי שא"א לו לחיות. ופלא על אף /אף על/ המלכויות שבכל המדינות שמניחין לרופאים הרשעים לרצוח שתי נפשות בכל פעם מאחר שרואין כבר שאף אחד אינו חי מזה היה להם לענוש אותם כרוצחים גמורים כי אף שהסכימו החולים הרי הוא בטעות מצד הסתת הרופאים הרשעים, וגם בלא זה אין הסכמתם כלום שאין אדם רשאי להרוג אף את עצמו."

ההגרמ"פ כותב בתשובה זו, שהשתלת לב היא רציחה גם של התורם, שעדיין חי, וגם של המקבל, שהיה יכול לחיות עוד חודשים רבים, אך ידוע שמי שמשתילים לו לב, מת תוך כמה שבועות.
הגרמ"פ כותב בפסק זה חד משמעית לאסור השתלת לב, (ולכן לכאורה פוסק שהמוות נקבע ע"פ הלב)

בתשובה השנייה שכותב בנושא, בכ"ד אב תש"ל, אומר כך¹²:

"אבל האמת ודאי שלא זה שפסק המוח לפעול מיתה, דכל זמן שהוא נושם הוא חי, רק זה שפסק המוח לפעול פעולתו הוא דבר שיביא למיתה שיפסוק לנשום, ואפשר כיון שעדיין הוא חי שאיכא מיני סמים בעולם מהידועים לאינשי או שעדיין אינם ידועים שיעשו שהמוח יחזור לפעול פעולתו, וכן שייך להתפלל להשי"ת שירפאנו שהוא רק בחשיבות חולה ומסוכן שרשאים להתפלל ולא שהוא בחשיבות מת שאסור להתפלל מפני שהוא תפלת שוא. שלכן פשוט שההורגו הוא רוצח וחייב מיתה אם ליכא חסרון המטריף בהמוח, דהא לא הוזכר בגמ' ובפוסקים שיהיה סימן חיות במוח, ולא שייך לומר נשתנו הטבעים בזה, דגם בימי חז"ל היה המוח פועל הפעולות כמו בזמננו וכל חיות האדם היה בא ממנו ומ"מ לא היה נחשב מת בפסיקת פעולת המוח, וכמו כן הוא ברור שגם בזמננו הוא כן."

בתשובה זו, יש לנו רמז מטרים לגבי דעתו של הגרמ"פ.

¹⁰ שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן קעד

¹¹ בעל המנחת יצחק, רבה של מנצ'סטר באותה תקופה, ולאחר מכן אב"ד העדה החרדית בירושלים

¹² שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן קמו

הוא אמנם אומר שאדם המת מוות מוחי הוא לא נחשב מת, אך הסיבה שמביא, היא שאינו מבדיל בין מוות קליני (קומה) למוות מוחי מלא. הוא אומר שאדם שמוחו מת, עדיין יש סיכוי לרפא אותו, ולכן, אסור לקבוע שמת, כי עודנו חי. ולכן, לכאורה, אם אין סיכוי לרפא אותו, הרי שהאדם מת.

בהמשך התשובה, אומר הרב כך:

"...אלא דהמוח והלב הם אלו הנותנים חיות להאדם וגם שיהיה לו שייך לנשום ע"י חוטמו, ורק הוא האבר שדרך שם נעשה מעשה הנשימה שבאין ע"י המוח והלב, ואית לנו הסימן חיות רק ע"י החוטם אף שלא הוא הנותן ענין הנשימה, משום שאין אנו מכירים היטב בלב ובטבור וכ"ש שאין מכירין במוח, וכוונת הקרא דנשמת רוח חיים באפיו לא על עצם רוח החיים שזה ודאי ליכא בחוטם, אלא הרוח חיים שאנו רואין איכא באפיו אף שלא נראה באברים הגדולים אברי התנועה, וגם אחר שלא ניכר גם בדפיקת הלב ולא ניכר בטבור, שלכן נמצא שלענין פקוח הגל בשבת תלוי רק בחוטם. וליכא שום סתירה מהזוהר שמביא החכ"צ שהלב הוא נותן החיות והכח לכל האברים ומהרמב"ם בספר מורה נבוכים. ולא מובן כלל מה שהפנים מאירות הקשה על הרמב"ם שסותר דבריו, וכי היה סבור שהחוטם הוא אבר שנותן הכח והחיות האינו אף אבר שהנשמה תלויה בו כלל. ואין צורך להסבר החכ"צ שפעמים א"א לשמוע דפיקת הלב מפני שהלב תחת החזה ומרוב חולשה א"א להכיר אם עודנו בחיים, וכוונתו מפני שהדפיקה היא נמוכה ביותר, דאף אם נימא שנפסק הדפיקה ממש עדיין הוא נותן כח חיות מעט להגוף דלכן הוא נושם בחוטמו עדיין. ומש"כ הרמב"ם דאם ינוח הלב כהרף עין ימות ויבטלו כל תנועותיו, אין כוונת הרמב"ם על הפסק דפיקה אלא על הפסק עבודתו ליתן חיות להאברים, שהדפיקה הוא רק סימן לעבודת הלב ואירע שעובד הלב עבודתו ולא ניכר סימן זה דדפיקה כשהלב הוא בחולשה, והפסק עבודתו לגמרי ניכר בפסיקת הנשימה מהחוטם"

הגרמ"פ מסביר את הגמרא ביומא, ואומר שהחיים אינם תלויים בחוטם, אלא בלב ובמוח, אך החוטם הוא הדרך לבדוק אם האדם עודנו נושם. לכאורה ניתן להבין מהתשובה, שהמוח והלב שניהם נותנים חיות באדם, ולכן מוות הוא רק בהפסקת פעולתם של שני האיברים. והסיבה היחידה שלא סומכים על חוסר התחושה של הלב, היא מפני שלפעמים הלב דופק חלש מכדי שניתן יהיה לחוש אותו, אך הוא עדיין פועם. ולכן אין לסמוך על תחושת הפעימות. היוצא מתשובותיו הראשונות של הגרמ"פ, הוא שנראה שהצדק עם הרב נויברט, והגרמ"פ אינו חולק על הגרשז"א.

בשנת תשל"ו, כתב הגרמ"פ תשובה¹³ לרב טנדלר, בה כתב כך.

"הנה בדבר ידיעת מיתת האדם מפורש בגמ' יומא דף פ"ה ע"א בנפל מפולת על האדם שמפקחין את הגל אפילו בשבת ובדקין עד חוטמו, ואיפסק כן ברמב"ם פ"ב משבת הי"ט ובש"ע או"ח סימן שכ"ט סעי' ד' שאם לא הרגישו שום חיות הוא בדין מת שהוא בבדיקת הנשימה, שאף אם הנשימה קלה מאד נמי הוא בדין חי שרואין זה ע"י נוצה וע"י חתיכת נייר דקה שמשימין אצל החוטם אם לא מתנדנד הוא בחזקת מת,

¹³ שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן קלב

אבל צריך שיבדקו בזה איזה פעמים כדבארתי באגרות משה ח"ב דיו"ד סימן קע"ד ענף ב' בבאור דברי הרמב"ם בפ"ד אבל ה"ה שכתב ישהא מעט שמא נתעלף שהוא זמן דאי אפשר לחיות בלא נשימה, והוא דוקא כשהסתכלו כל זמן זה בלא היסח הדעת אף לרגע קטן וראו שלא נשם כל העת, אבל כיון שאי אפשר לאינשי להסתכל אף משך זמן קצר בלא היסח הדעת שיש לחוש שמא נתחזק מעט ונשם איזה נשימות ונחלש עוד הפעם וחזר ונתחזק אי אפשר לידע אלא שיבדקו איזה פעמים ואם יראו שאינו נושם זהו סימן המיתה שיש לסמוך על זה ואין להרהר ועיין בחת"ס חלק יו"ד סימן של"ח שביאר באורך.

זהו בסתם חולים שנקרב מצבם למיתה ולא הוצרכו למכונה שיעזרם לנשום, אבל איכא חולים גדולים שלא יכלו לנשום והניחו הרופאים בפיהם מכונה שנושם ע"י זה, שע"י המכונה הא שייך שינשום אף שהוא כבר מת דנשימה כזו הא לא מחשיבו כחי, הנה אם לא ניכר בו בענינים אחרים ענין חיות שנראה כלא מרגיש בכלום אף לא בדקירת מחט וכהא שקורין קאמא כל זמן שהמכונה עובדת עבודתה אסור ליטול מפיו דשמה הוא חי ויהרגוהו בזה, אבל כשפסקה מלעבוד שנחסר העקסינזען¹⁴ שהיה שם לא יחזירו לפיו עוד הפעם עד עבור זמן קצר כרבע שעה, שאם אינו חי כבר יפסיק מלנשום וידעו שהוא מת, ואם יחיה היינו שיראו שהוא נושם גם בלא המכונה אך בקושי ובהפסקים יחזירו המכונה עוד הפעם לפיו מיד וכה יעשו הרבה פעמים עד שיוטב מצבו או שיראו שאינו נושם בעצמו כלל שהוא מת.

אבל זהו באינשי שנחלו בידי שמים באיזו מחלה שהיא אבל באלו שהוכו בתאונות דרכים (בעקסידענט ע"י הקארס) וע"י נפילה מחלונות וכדומה שאירע שע"י התכווצות העצבים באיזה מקומות הסמוכים להריאה ולכלי הנשימה אינם יכולין לנשום וכשיעבור איזה זמן שינשמו אף רק ע"י המכונה יתפשטו מקומות הנכוצים ויתחילו לנשום בעצמם שאלו אף שאין יכולין לנשום בעצמן וגם לא ניכרין בהם עניני חיות אחרים אפשר שאינם עדיין מתים, וכיון שאתה אומר שעתה איכא נסיון שרופאים גדולים יכולין לברר ע"י זריקת איזו לחלוחית בהגוף ע"י הגידים לידע שנפסק הקשר שיש להמוח עם כל הגוף שאם לא יבא זה להמוח הוא ברור שאין להמוח שום שייכות להגוף וגם שכבר נרקב המוח לגמרי והוי כהותז הראש בכח, שא"כ יש לנו להחמיר באלו שאף שאינו מרגיש כבר בכלום אף לא ע"י דקירת מחט ואף שאינו נושם כלל בלא המכונה שלא יחליטו שהוא מת עד שיעשו בדיקה זו שאם יראו שיש קשר להמוח עם הגוף אף שאינו נושם יתנו המכונה בפיו אף זמן גדול, ורק כשיראו ע"י הבדיקה שאין קשר להמוח עם הגוף יחליטו ע"י זה שאינו נושם למת.

בפסקה הראשונה, כתב הגרמ"פ שאדם שאינו נושם, הריהו כמת, אך צריך להרבות בבדיקה ולוודא שעכן אינו נושם.

בפסקה השנייה, אומר הגרמ"פ שאדם המחובר למכונת הנשמה, אך נראה שהוא מת ונושם רק בגלל המכונה, שיוציאו את מכונת הנשמה לכמה זמן, ויראו אם יכול להראות סימני חיות גם ללא המכונה, ואם כן, שיחזירו אותה. אם לא- הוא מת.

בפסקה השלישית, מציין הגרמ"פ שבימינו ישנה דרך לבדוק אם נותק לגמרי הקשר של הגוף עם המוח¹⁵, ולכן אם בבדיקה יוצא שהקשר נותק לגמרי, האדם מת לגמרי, למרות שליבו עדיין פועם.

¹⁴ חמצן

¹⁵ בעצם הכוונה היא לנמק של תאי גזע המוח, המנתק בצורה בלתי הפיכה את הקשר של הגוף עם המוח

הגרמ"פ מבדיל בין מוות מוחי למוות קליני, ופוסק שמוות מוחי הוא מוות. ובכן, הגרמ"פ מבהיר בצורה חד משמעית שמוות מוחי הוא מוות לכל דבר. לכאורה, היינו חושבים שכעת הרב יתיר השתלת לב, אך למרות זאת, בתשובה¹⁶ שכתב בב' אדר שני תשל"ח לרב קלמן כהנא, הוא חוזר על פסיקתו שהשתלת לב אסורה.

"בענין השתלת הלב לחולה, ולדינא השבתי בטעלעגראמא /במברק/ שאסור והוא רציחה בידים לשתי נפשות כדכתבתי עוד בשנת תשכ"ח והיא גם נדפסה בספרי אג"מ ח"ב דיו"ד סימן קע"ד וכדכתבתי שם שאין להאריך בזה בפלפולים שלא ידמו לטועים שיש גם מקום להתיר. אבל באתי בזה כי בררנו הדבר וחתני הרה"ג מוהר"ר משה דוד טענדלער שליט"א ראה גם כל הזשורנאלן /כתבי עת/ שבעניני רפואה שליכא שום שינוי לטוב אפילו לפני זה ששתלו בו שלא נראה מי שחי איזו שנים ואף אלו החדשים שהוא חי הם חיים של יסורים ומכאובות וצריך לרופאים, ובמדינתנו ארצות הברית דאמעריקא /דאמריקה/ אסרו זה לבד מדינה אחת הנקרא סטייט שהתירו לרופא אחד שחושבין אותו לגדול ביותר, והוא בלא טעם אך אוה"ע =אומות העולם= אין חוששין לרציחה, וכן הרבה מלוכות אסרו זה מטעם שהוא רציחה בלא תועלת, ולכן שקר אמרו הרופאים שהוטב המצב לענין החולה שנשתל בו, ואדרבה יש לענוש את הרופאים שעושין זה בחיוב רוצחים במזיד כי גם הם יודעין שלא הוטב כלל"

ובכן, כד להבין מדוע דבק הרב בדעתו למרות שפסק שמיתת מוח היא מוות, הבה נבין קודם מהן הבעיות בהשתלת לב שהציג בתשובה הראשונה. הרב הציג בתשובה הראשונה שתי בעיות. הראשונה, היא שמדובר ברצח של התורם, מפני שלכאורה הוא עדיין חי. את בעיה זאת פתרנו במקרה של מוות מוחי. אך יש בעיה נוספת, שמדובר גם ברצח של האדם שמשתילים לו, מפני שאנשים עם בעיה בלב יחיו יותר זמן מאשר אם ישתילו להם לב חדש, שברוב המקרים מת אחרי כמה ימים. את בעיה זו לא תרנו, ולכן הרב עדיין פוסק שאסור. אך, לכאורה, אם יוכח מדעי שהשתלה אכן מיטיבה עם החולה, ומצילה את חייו, יהיה מותר לגמרי לבצע השתלת לב. ואכן, בתשובה¹⁷ שנכתבה בשנת תשמ"ו, שכותרתה "קביעת עת המוות", שבה כותב הרב כך:

"א. אם מה שמכנים הרופאים מיתת המוח נחשב מיתה: הנה נכדי הרה"ג מוהר"ר מרדכי טענדלער שליט"א, דיבר אתי באריכות בכמה מהספיקות והחקירות שנתחדשו אצל ידידי, מחמת הכרעת הפסק של הערכאות הראשיות בנוא יארק, לקבל את מה שמכונה אצלם "מיתת המוח" כהגדרת מיתה.

למעשה, כפי ששמעתי מחתני הרב הגאון מוהר"ר משה דוד טענדלער שליט"א, הערכאות קיבלו רק את הגדרת המוות שהיא גם צודקת לדינא, הגדרה שקוראים לה הרופאים "הארבערד קריטיריא" (התנאים לקביעת ההפסקה המוחלטת והסופית של פעולת המוח, שנקראת מיתת המוח, שהתקבלו בהארבערד), שנחשב ממש כ"נחתך

¹⁶ שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק ב סימן עב
¹⁷ שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד סימן נד

ראשו" ר"ל של החולה, שכאשר מתקיימים תנאי הארבערד המוח כבר ממש מתעכל ר"ל.

והנה אף שהלב עדיין יכול לדחוף לכמה ימים, מ"מ כל זמן שאין להחולה כח נשימה עצמאית נחשב כמת, וכדביארתי בתשובתי באגרות משה יו"ד ח"ג סימן קל"ב.

ובכן, בתשובה זו כותב הרב במפורש שמיתת המוח היא המיתה שקובעת, וכך, השאלה היחידה שנראית לא פתורה, ואין לה תשובה חד משמעית שאינה משתמעת לשתי פנים, זו השאלה האם בימינו, כשהרפואה מצליחה בהשתלות לב, ומוכח שההשתלה עוזרת לבני האדם, ניתן לבצע ע"פ הרב השתלות לב, או שהדבר אסור?

לטוענים שאסור, יש מקור ברור, הרב עצמו כתב פעמיים שהדבר אסור לגמרי! ולטוענים להתיר, יש מקור מדרך מכך שמלשון הרב נראה שבימינו יהיה מותר, ולא אסור לגמרי.

לענ"ד, ניתן יותר להבין מדבריו של הרב, שבימינו ניתן לבצע השתלות לב, כי מוכח שהדבר מועיל לחולה.

שיטת הרב הגאון ר' שלמה זלמן אויערבך

בפרק הראשון הבאתי את דבריו של הרב נויבירט האומר שהגרשז"א סובר שמיתת המוח אינה מיתה. למעשה, דעתו של הגרשז"א עברה שינויי רבים במהלך הזמן, ולכן אמירה זו של הרב נויברט צריכה עיון רב. בחלק זה של העבודה, אעיין בשיטת הגרשז"א ובמניעים לפסיקותיו השונות¹⁸, ובכך אנסה להגיע למסקנה.

גילוי הדעת הראשון

בתחילת תשמ"ז הגישה ועדת ההשתלות שמונתה ע"י הרבנות הראשית את המלצותיה. הועדה כללה תלמידי חכמים ורבנים מחוגים שונים, ולפי קביעת הרבנים הראשיים צורפו אליה שני רופאים שתחום התמחותם כולל רפואה והלכה. הועדה שמעה חוות דעת של מומחים במרכז הרפואי שערי-צדק בירושלים וקיימה פגישה עם בכירי הרופאים בבית החולים הדסה בעין כרם. הועדה המליצה לקבוע כי בתנאי בקרה קפדניים, מוות מוחי אכן מוגדר כמוות על פי ההלכה. מסקנות הועדה הוצגו בפני מליאת מועצת הרבנות הראשית ואושרו (עם שינויים קלים) פה אחד על ידי המועצה בא' חשון תשמ"ז לפני פרסום החלטת הרב הראשי, פנה חבר ועדת ההשתלות הרב ד"ר אברהם שטינברג לגר"י וייס¹⁹ והציע להביא לו נתונים רפואיים עדכניים בנושא

¹⁸ חלק זה כולו מבוסס על מאמרו של ד"ר מרדכי הלפרין, שהתפרסם בכתב העת "אסיא" ("אסיא- מאמרים תמציות וסקירות בענייני רפואה והלכה" בעריכת הד"ר הלפרין) שכתרתו "גילוי דעת תורה בענין מיתת המוח" <http://www.medethics.org.il/articles/ASSIA/ASSIA10/ASSIA10.58.asp>
¹⁹ אליו מופנית התשובה הראשונה של הגרמ"פ

לשם דיון הלכתי חדש. הרב וייס לא רצה לדון בעצמו בנדון, אך הביע את רצונו לדון בנושא יחד עם הגרשז"א והגרי"ש אלישיב. אירגון הדיון לא התבצע לבסוף, אך שלושת הגאונים נמנעו מלהגיב בפומבי לטוב או למוטב על החלטת מועצת הרבנות הראשית. שתיקה זו נמשכה קרוב לחמש שנים.

בשנת תשנ"א, טען רב מפורסם בארה"ב, שהגרשז"א תומך בפסיקת מועצת הרב הראשי המכירה במוות מוחי. התעוררה אז סערה בעולם התורה בארה"ב ומועצת גדולי התורה של אגודת ישראל בארה"ב שלחה משלחת רבנים לישראל לברר מהן באמת עמדות הגרשז"א.

בעקבות הסערה וביקור המשלחת, נכתב גילוי דעת תורה בעניין מיתת

בס"ד יום ח"י מנ"א תנש"א

נתבקשנו לגלות דעתינו, דעת תורה, בענין השתלת הלב או שאר איברים לצורך חולה מסוכן בזמן שלב התורם פועם ומוחו כולל גזע המוח אינו מתפקד כלל הנקרא "מיתת המוח" - דעתנו שאין שום היתר להוציא אף אחד מן איבריו ויש בזה משום שפיכת דמים.

שלמה זלמן אויערבאך יוסף שלום אלישיב

גילוי הדעת התפרסם כמודעה בעיתונות החרדית, והסערה שכחה. אך כמה חודשי לאחר מכן, בד' אייר תשנ"ב, התפרסם לפתע עוד גילוי דעת מאת שני הרבנים:

בס"ד ד' אייר תשנ"ב

נתבקשנו לגלות דעתנו, דעת תורה, בענין השתלת הלב לצורך חולה מסוכן, וכן בענין השתלת שאר איברים לצורך חולים שיש בהם סכנה – הנה כל זמן שהוא מונשם ולב התורם פועם, ואפילו במקרה שכל מוחו כולל גזע המוח אינו מתפקד כלל, הנקרא "מיתת המוח", עם כל זה דעתנו שאין שום היתר להוציא אף אחד מן איבריו, ויש בזה חשש שפיכת דמים.

שלמה זלמן אויערבאך
יוסף שלום אלישיב

ובכן, מדוע היה צורך בעוד גילוי דעת? מהו ההבדל בין 2 הנוסחים, ומדוע התעורר שינוי זה?

ובכן, בין שני הפרסומים, קרה שהגרשז"א שינה את דעתו בדבר עקרוני אחד, ובשל כך, התעוררו שמועות שאף בהלכה למעשה דעתו השתנתה. אז בשל כך, הגרשז"א הוציא גילוי דעת נוסף, המבהיר שלהלכה למעשה, עדיין אסור לבצע השתלות איברים.

מהו השינוי שחל בדעת הגרשז"א? ומדוע היינו חושבים שעלול לשנות את הפסיקה?

ובכן, בגילוי הדעת הראשון, נכתב שאסור לבצע השתלת לב "משום שפיכת דמים"

לעומת זאת, בשני, נכתב שאסור בשל "חשש שפיכת דמים"! נראה שהגרשז"א בעצם פוסק שמיתת המוח נחשבת מיתה, אך רק אסור לבצע השתלה, בשל הספק!

מה הוביל לשינוי זה?

עוד לפני שהתעוררה השאלה, הגרשז"א סבר על סמך מקור במשנה²⁰ " הותזו ראשיהם – אף על פי שמפרכסין טמאין" המשנה אומרת, שאדם שהותז ראשו- כלומר שמת לגמרי, ועדיין מפרכס (ליבו עוד פועם), הוא מת לכל דבר. הגרשז"א הבין את מקרה המשנה בצורה רחבה יותר, ולפיו מי שמוחו מת מוות גמור, נחשב כ"ניתז ראשו", ולכן הוא מת לגמרי. אולם, הגרשז"א פסק כך רק להלכה ולא למעשה, מפני שהרב פרופ' אברהם, תלמידו, אמר לו, ובצדק, שבדיקות האנגיוגרפיה²¹ שהיו קיימות אז אינן מוחלטות ו"קשה להסתמך בוודאות על בדיקה או בדיקות הבאות לקבוע שיש העדר מוחלט של זרימת דם למוח וכתוצאה מכך שיש רקבון של המוח". ולכן, הגרשז"א פסק למרות זאת שאסור להשתיל, מפני שיש חשש שהבדיקות אינן וודאיות, ולכן האדם עודנו חי. בשל כך, הרב נמנע מלענות תשובה עוד לפני פרסום גילוי הדעת. כמה שנים לאחר החלטת הרבנים, שמע הרב שפורסמו ידיעות על כך שרופאים הצליחו לילד נשים הרות שנמצאו במוות מוחי, וילדיהם היו חיים. ידיעות אלו, ערערו את תפיסת הרב, על פיה מי שמת מוחי נחשב כמת, מפני שבגמרא במסכת ערכין²² שאישה שמתה, עוברה מת לפניה. ולכן אם העובר עודנו חי, כנראה שאף האישה חיה. על סמך גילוי זה, החליט הרב לשנות את דעתו שמיתת מוח היא מוות לכל עניין, ולכן הוציא את גילוי הדעת הראשון האומר שמיתת מוח אינה נחשבת לכלום. לאחר פרסום גילוי הדעת הראשון, איש הרבנות, הרב ד"ר אברהם שטיינברג, נפגש פעמים רבות עם הגרשז"א. הגרשז"א הסביר לו במפגשים אלו את פסיקת ההלכה שלו. במהלך הדיון, הגרשז"א העלה ספק בנכונות ההוכחה מהגמרא בערכין, ואמר שיכול להיות שמפני שהמכשור בימינו הוא משוכלל יותר, אולי ניתן להציל עובר אף של אישה מתה לגמרי. בשביל לבדוק זאת, ביקש הרב מהד"ר שיערוך ניסוי. בניסוי, כרתו את ראשה של כבשה בשלב מתקדם של הריונה, תוך חסימת כלי הדם הצוואריים, מתן הנשמה מלאכותית ושמירה על לחץ דם תקין. לאחר זמן משמעותי, יילדו בניתח קיסרי את הטלה, ובכך הוכיחו שבימינו ניתן לילד תינוק חי אף מאישה מתה לחלוטין. את הניסוי ביצעו פעמיים. לאחר ניסוי זה, הגרשז"א הודה שההוכחה מערכין אינה תופסת, ואין הוכחה מכך שאפשר לילד אישה במוות מוחי, שהיא עדיין בחיים. ולכן, שינה הגרשז"א את דעתו שוב, ופסק שמיתת מוח נחשבת מוות. אך למרות זאת, קיים עדיין החשש הראשוני, שהמוח אינו מת לגמרי. ולכן, למעשה, עדיין אינו ניתן לבצע השתלת לב. ולכן, פרסם הרב את גילוי הדעת השני, האומר שלמרות שמיתת מוח היא מיתה, ישנו חשש שהאדם אינו מת מוות מוחי מלא, ולכן אסור בכל מקרה לבצע השתלות.

²⁰ משנה מסכת אהלות פרק א משנה ו'

²¹ בדיקת זרימת דם למוח

²² ערכין דף ז עמוד א'

אם כן, נראה לומר, שבימינו, כשהמכשור מתקדם יותר, וניתן לדעת בוודאות אם האדם מת מוות מוחי מלא או לא, אף הגרשז"א היה מסכים שניתן לבצע השתלות לב.

ולכן, למסקנתי מהסבר דעתו של הגרשז"א, אמנם הוא לא חולק על הגרמ"פ, כמו שאומר הרב נויבירט, אך שניהם סוברים שמוות מוחי הוא מוות ע"פ ההלכה! (בניגוד למה שאומר הרב נויבירט).

אם כך, מיהו הסובר שמוות מוחי אינו נחשב מוות?

ישנם כמה רבנים, כדוגמת הגרא"י ולדינברג והגר"ש וואזנר, הפוסקים בשם ה"חכם צבי"²³, שדווקא הפסקת פעילות הלב היא הסימן ההלכתי הקובע מוות. לשיטה זו, השימוש בבדיקת נשימה נובע מרגישותה הרבה של בדיקת הנשימה, רגישות העולה במידה רבה על השיטות העתיקות לקביעת הפסקת פעילות הלב, ולא ממעמדה ההלכתי של הנשימה. לכן, בימינו כאשר ניתן לוודא במדויק אם הלב פועם או שחדל, אין תחליף לבדיקת פעילות הלב, וכל עוד הלב פועם האדם נחשב כחי לכל דבר.

אם כן, ישנם רבנים מועטים הפוסקים שהמוות נקבע ע"פ הלב. אך יש להעיר כי היבטם הוא אך ורק מתוך הגמרא, ומתוך סברה בלבד, וללא שום הסתכלות על המציאות העכשווית.

נראה, כי רבנים אלו הם מיעוט. מרבית הרבנים פוסקים שהמוות נקבע ע"י המוח, כפי שהראנו בדעתו של הגרמ"פ הגרשז"א.

²³ שו"ת חכם צבי סימן עז

"... דלכאורה לפי דעת האומד ג"כ דא"א לחיות אפי' שע"א ואעפ"כ קחשיב אותה עכ"ל: ואני תמה שזה מערכה על הדרוש והרי כל עיקר דברינו הוא זה שהלב אינו כשאר אברים שאפשר לחיות בלעדן עד יב"ח משא"כ בלב..."

סיכום ומסקנה

בגמרא ובראשונים, ישנה התייחסות אחת בלבד לתחום הגדרת המוות. במסכת יומא, נאמר שאדם שנפלה עליו מפולת ביו"ט, בודקים באפו אם הוא חי, אם הוא אינו נושם, בוודאי הוא מת.

אצל האחרונים בשנים האחרונות, ישנה התייחסות רחבה יותר, בעיקר בהקשר של השתלת לב.

הגרמ"פ פוסק שהמוות נקבע ע"י המוח, ואילו הגרשז"א לכאורה אומר שנקבע ע"פ הלב, אך על פי מאמרו של הרב ד"ר הלפרין, ניתן להבין שהגרשז"א בעצם פסק שמיתת המוח קובעת גם היא, מפני שכ"ניתז ראשו²⁴.

למרות שלהלכה שני הרבנים מסכימים, עדיין למעשה, במקרה של השתלת לב, נראה שהגרמ"פ פוסק שמותר, ואילו הגרשז"א פוסק שאסור.

אך בדורנו, מכיוון שהרפואה מתקדמת יותר, וניתן לדעת בוודאות אם זרימת הדם למוח נפסקה או לא, נראה לומר שאף הגרשז"א אומר שהדבר מותר.

ישנם רבנים מועטים האומרים שהמוות נקבע ע"פ הלב, אך הם מיעוט, וטענתם דחוקה יותר, ואינה מתייחסת למציאות.

ולכן, לפחות מבחינה הלכתית, ניתן ע"פ המקורות לפסוק שהחיים תלויים במוח, ולכן מוות מוחי הוא מוות גמור.

החיים תלויים לגמרי במוח, ולכן אדם שמת מוות מוחי, נחשב למת.

²⁴ אך אינו טוען שהחיים תלויים במוח דווקא.

נספח- היבט רפואי

בגוף ישנם איברים רבים המחולקים למערכות שונות. חשיבות כל איבר בגוף רבה. ישנם 3 איברים, המפעילים 3 מערכות, שהם חיוניים יותר משאר האיברים, ופגיעה בהם פוגעת מיידית, ובצורה אנושה בחיי האדם.

שלושת האיברים הם הלב (מערכת הדם) המוח (מערכת העצבים) והריאות (מערכת הנשימה). שלושת האיברים נקראים "משולש החיים". מערכת העצבים בכדי להבין את חשיבותן, אפרט מעט על תפקודם: **ציור מס' 1:**

מערכת הדם - תפקידה של מערכת הדם, הוא להעביר חומרים חמצן וסוכר²⁵ לכל התאים בגוף, ובפרט לתאי המוח (מערכת הנשימה)²⁶ (לעניינינו בעיקר בריאות). הלב הוא מעין משאבה המתכווצת ומתרחבת וכך שולחת את הדם אל כל הגוף. אם הלב מפסיק לפעום, כל התאים לא יקבלו את אספקת החומרים, וימותו. ובמיוחד המוח, שהכרחי לחיי האדם, ובו הנזק בלתי הפיך²⁷. וגם הריאות, לא יוכלו לבצע חילוף חומרים, וכך חמצן לא יכנס לגוף.

מערכת הנשימה - תפקידה של מערכת הנשימה הוא לספק לגוף חמצן, ולסלק $^{28}\text{CO}_2$ מזיק מהגוף. החמצן נכנס לריאות, ובריאות ישנם נימי דם המעבירות את החמצן לגוף, ומשחררות לריאות את CO_2 שמשחרר החוצה בנשימה. אם הריאות נפגעות, החמצן לא יגיע לתאי הגוף, (ובפרט למוח וללב), וכך גם יגרם נזק ללב, אך הבעיה העיקרית היא שהמוח יינזק בצורה בלתי הפיכה. **מערכת העצבים** - מערכת העצבים היא המחשב הגדול שמפעיל את הכל. המוח נותן פקודות לכל איברי הגוף, ובלעדיו, הגוף אינו יכול לבצע שום פעולה. המוח אף אחראי על הזיכרון, המחשבות, וכל שאר הדברים שאנו קוראי להם "תודעה".

אם המוח קורס, שאר הגוף יקרוס גם הוא, אלא אם כן הוא יקבל אחזקה ממכשירים חיצוניים, הממשיכים את פעולת המערכות האחרות בצורה מלאכותית.

אם תביטו בציור שלמעלה (ציור מס' 1), תראו שמערכת העצבים נמצאת בחוד המשולש. זה אינו כך באופן סתמי, כמו שכתבתי בפירוט פעולת המערכות, הסיבה העיקרית לכך שמערכות הלב והנשימה הם כה חשובות, היא בגלל שהם מחזיקים את המוח. אמנם יש קשר גומלין בין 3 המערכות, אך בסופו של דבר, מערכת העצבים ובראשה המוח, היא המערכת החשובה ביותר בגוף, ולכן, לפחות מבחינה מדעית, המוח הוא האיבר החיוני ביותר לקיום האדם, והסיבה שהלב הוא כה משמעותי, היא בשל העובדה שבלעדי הלב, המוח ימות ללא שמץ של ספק. אך בפני עצמו, הלב אינו יותר חיוני מהמוח.

²⁵ חמצן וסוכר הם החומרים בחשובים ביותר לפעילות המוח.

²⁶ החלפה שמבצעת מערכת הדם בתאים - משחררת לתאים את החומרים החיוניים, ומפנה את החומרים הרעילים המצטברים בתאים. בריאות הפעולה הפוכה - נימי הדם לוקחים את החמצן לשאר הגוף, ומשחררים רעלים המשתחררים מהריאות והחוצה.

²⁷ תאי המוח הם התאים היחידים בגוף שאינם מתחדשים

²⁸ פחמן דו חמצני - גז המיוצר בתאים, ומזיק לגוף.

מהו הדבר לו אנו קוראים חיים? היכולת לנוע, להרגיש, לחשוב, לזכור-
התודעה.
התודעה ולכן (לענ"ד) בעצם החיים, תלויה לגמרי במוח.
ולכן, גם מבחינה רפואית וביולוגית, החיים תלויים במוח.

רשימה ביבליוגרפית

I תלמוד בבלי, יומא, דף פה עמוד א

II בית הבחירה למאירי מסכת יומא דף פה עמוד א

III שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכט סעיף ד

IV רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה יט

V "המעין, מוסד יצחק ברייער של פועלי אגודת ישראל בעריכת יונה עמנואל"
גליון ניסן תשנ"ה עמוד 3

VI "המעין, מוסד יצחק ברייער של פועלי אגודת ישראל בעריכת יונה עמנואל"
גליון חודש טבת תשנ"ו

VI שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן קעד

VII שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן קמו

VIII שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן קלב

IX שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק ב סימן עב

X שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד סימן נד

XI "אסיא- מאמרים תמציות וסקירות בענייני רפואה והלכה" בעריכת הד"ר
הלפרין" - "גילוי דעת תורה בענין מיתת המוח"
<http://www.medethics.org.il/articles/ASSIA/ASSIA10/ASSIA10.58.as>
p

XII ערכין דף ז עמוד א'

XIII שו"ת חכם צבי סימן עז